

### Krapinska tvornica pokućstva i parna pilana d.d. od 1920. do 1925. godine

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ  
Filozofski fakultet, Zagreb, SFRJ

#### 1.

Obilje jeftine radne snage krapinskog područja privlačilo je u devetnaestom stoljeću poslodavce da na tom prostoru osnivaju manufakture, rudnike i kasnije tvornice.

Tako je veliko obilje šuma na Maceljskoj gori ponukalo Ferdu Lamera još 1893. na osnutak pilane s vodenim i parnim pogonom na prostoru Žutnice gdje se danas nalazi Krapinska tekstilna industrija. Samo tri godine kasnije, Nestor Krsnik otvorio je u Krapini oveću tvornicu štampova koju kasnije preuzima obitelj Ban-Božić. Osnutkom tih dvaju poduzeća bili su postavljeni temelji drvnoj industriji u Krapini, od koje je samo drugo poduzeće preživjelo do današnjih dana kao OOUR Tvornica stolaca DIP »Marko Šavrić«.

U ovom prilogu osvrnut ću se na rad Krapinske tvornice pokućstva i parne pilane d.d. koja je bila jedno od najvećih poduzeća te vrste u Hrvatskoj, ali je radila svega šest godina. Ta je tvornica tipičan proizvod poslijeratne konjunktore u kojoj su bile upotrijebljene sve mogućnosti kako bi bogati postali još bogatiji iskorištavanjem brojnih sitnih kapitala Zagoraca i grubom eksploatacijom slabo plaćenih radnika.

U Krapini je od 1911. djelovala Banka i štedionica d.d. koja se 1920. fuzionirala s nizom kotarskih štedionica Zagorja (Pregradom, Ivancem, Klanjcem, a 1921. i Varaždinom) u Centralnu banku d.d. u Krapini. Pomoću te banke, kojoj je generalni direktor bio Bogdan Barbot, a članovi uprave Julije Wochel, apotekar Milan Petrović, Dragutin Wagner i Blis pokrenuto je na području Zagorja upisivanje dionica za novu Tvornicu pokućstva i parnu pilanu. Prikupivši osam milijuna kruna, uprava je od Lamera otkupila njegovu novoizgrađenu pilanu i šumsku željeznicu, te se počelo s radom. Dioničari koji su kupili dionice bili su vrlo zadovoljni, smatrajući da su odlično investirali svoj kapital s obzirom na to da je Centralna banka d.d. bila vlasnik drvne mase od oko 200.000 m<sup>3</sup>, a računalo se i na šume baruna Ottenfellsa, kneza Windischgrätza i grofa Draškovića, jer se već preporučavalo da šumske površine neće biti zahvaćene agrarnom reformom.

U novootvorenoj tvornici našlo je zaposlenje oko tri stotine radnika, većinom siromašnih seljaka. Za to buntovno i vrlo revolucionarno područje, zbog toga što je najnapučeniji dio Hrvatskog zagorja, bilo je izvanredno važno da se za siromašno stanovništvo nađu dopunska vrela prihoda izvan poljoprivrede i tako umanju revolucionarno raspoloženje u prvom poslijeratnom vremenu. Pilana je imala pet gatera i dvije pile za zaobljivanje, a nakon primarne obrade od ispiljenog drva izrađivalo se pokućstvo.<sup>1</sup>

Prvih godina poduzeće prividno posluje vrlo povoljno, te je do 1923. glavnicu povećala novim upisima dionica na 20.000.000 kruna. Novim sredstvima izgrađena je još jedna pilana i šumska pruga, pa je tako firma raspolagala sa četiri puna jarma, četiri cirkularne pile i dvije pile za zaobljivanje. Otvorena je i vapnara, koja je prerađivala vapnenac iz vlastitog kamenoloma i imala godišnji kapacitet od stotinu vagona. Poduzeće se bavilo i paljenjem drvenog uglja, pa se na poslu nalazilo 400 stalnih i 400 sezonskih radnika, od kojih je velik broj radio u šumi. U to vrijeme samo u odjeljenju za proizvodnju pokućstva izrađivalo se dnevno 300 stolica uz pomoć parnog stroja od 190 KS.<sup>2</sup>

Međutim za iskusnog promatrača to je poduzeće već 1921. pokazivalo prve znakove slabosti. Tada Centralna banka d.d. prodaje znatan dio dionica Tvornice pokućstva i parne pilane d.d. Hrvatskoj eskomptnoj banci u Zagrebu. Godinu dana kasnije i sama banka preseljava u Zagreb, ostavivši u Krapini samo filijalu s činovnicima koji nisu vlasnicima dionica mogli davati zadovoljavajuća obavještenja o radu poduzeća što su pripadala interesnoj sferi banke. Naime, Centralna banka d.d. akumulirala je velika sredstva i subskripcijom dionica Trgovačkog poduzeća d.d. i Pecare d.d., a ta su poduzeća, jednako kao i Tvornica pokućstva i parna pilana d.d., počivala na staklenim nogama. Preseljenjem, ta su sredstva prebačena u Zagreb.<sup>3</sup>

Tendencija što manjeg ulaganja u proizvodnju odrazila se i na položaju radnika i na apsolutnom nepoštivanju Zakona o zaštiti radnika, što je u veljači 1923. dovelo do štrajka i do potpisivanja kolektivnog ugovora.

## 2.

O štrajku 1923. godine i o radnim prilikama u tvornici ostalo je sačuvano nekoliko dokumenata. Zavređuju da se prikažu jer svojim sadržajem premašuju lokalne okvire, a uz to opisuju prilike u Tvornici pokućstva i parnoj pilani d.d. koja je bila osnovana radi toga da propadne i da masu drvodjelja ostavi bez kruha.

<sup>1</sup> *Volja naroda*, 15. I i 8. IV 1920; *Nova istina*, 9. I 1920 — Krapina; *Novi svijet*, 14. IX, 19, 20. i 28. X 1920. U Krapini djeluje komunist J. Kozina, a pred izbore za Konstituantu drži u Krapini govor komunist Kamilo Horvatin.

<sup>2</sup> *Josip Lakatoš*, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, Zagreb 1924, 97 i 163.

<sup>3</sup> Centralna se banka već 1923. spaja u Zagrebu s Bankom za trgovinu, obrt i industriju i radi do 1925. pod nazivom Centralna banka za trgovinu, obrt i industriju u Zagrebu, kada likvidira (*Antun Kozina*, Krapina i okolica, Varaždin 1960, 212–3; *Narodno blagostanje*, 1923, 61).

Godine 1923. u Krapini dolazi do jačanja komunista te se to odrazilo i u sindikalnom organiziranju radništva Krapine u Nezavisnim sindikatima.<sup>4</sup> Josip Novak iz Saveza drvodjeljskih radnika Jugoslavije (SDRJ) uspio je u Tvornici pokućstva i parnoj pilani organizirati većinu radnika, a 10. veljače 1923. i izbor radničkih povjerenika. Prvi radnički povjerenici u toj tvornici bili su: Mijo Ivančević, Josip Fučak, Ljudevit Božić, Stjepan Poslončec, Anton Prosečki, Franjo Štrok i August Haramina.

Novak je radnike upoznao sa Zakonom o zaštiti radnika koji je već devet mjeseci bio na snazi i uputio ih kako da izbore svoja prava. Radništvo je odlučilo ta prava izboriti postepeno. Prvo je pokušalo zatražiti osamsatno radno vrijeme obavijestivši upravu da »[...] stupaju u normalno radno 8-satno radno vrijeme«. Uprava je reagirala neobično žestoko otpustivši odmah dvije stotine radnika, koliko ih se u to zimsko vrijeme nalazilo na radu. Novak na to posredstvom SDRJ moli Radničku komoru u Zagrebu kao ustanovu za zaštitu radnika da hitno sazove pregovore »[...] kako bi se izbeglo pretećem otvorenom sukobu«. Na molbu Inspekcije rada pregovori su započeli 21. II 1923. posredstvom kotarske oblasti. Završili su bez rezultata, te je na pregovore 25. II morao doći i oblasni inspektor rada ing. Šulentić, ali su se i tada pregovarači razišli na pitanju šumskih kočijaša za koje je radništvo zahtijevalo status industrijskog radnika i socijalno osiguranje. Međutim ing. Šulentić a kasnije i Radnička komora stavili su se na stranu poslodavca, te je to principijelno pitanje jako važno za pilansko-šumsku industriju riješeno tako da su kočijaši ostali nekakav nedefiniran sloj između radnika i seljaka.

Konačni pregovori i potpis kolektivnog ugovora obavljani su 28. veljače 1923. u uredu Oblasne inspekcije rada u Zagrebu, nakon dvotjednog štrajka svih radnika Krapinske tvornice pokućstva i parne pilane d.d.<sup>5</sup> Kolektivni ugovor u 35 točaka potpisali su u ime poduzeća Vilim Schrenger, kao ravnatelj, Rajko Pečanić, kao upravitelj, i Albert Sogrenger, kao prokurist. Kotarsku vlast zastupao je predstojnik Milan Huzjak, a Inspekciju rada službenik toga ureda Ivan Pintarić. U ime SDRJ kolektivni ugovor potpisao je Josip Novak, a u ime radnika svi radnički povjerenici.<sup>6</sup>

Prepričan sadržaj kolektivnog ugovora glasi: Pod točkom 1. obećano je da će plaće ostati iste, iako se prelazi s 10-satnog na 8-satno radno vrijeme, što je zapravo značilo povišenje zarada od 20%. Pod točkom 2. radnicima u akordu povišena je zarada po komadu za 20%, što je bilo adekvatno povišenju zarada dnevničara. Pod točkom 3. uprava se obvezala da će — ako radnici nastave s radom 1. ožujka 1923 — nadoknaditi radnicima dio štrajkom izgubljenih satnica. Točka 4. sadrži obećanje da će se povišene zarade isplaćivati od dana predaje zahtjeva. Pod točkom 5. obvezala se kotarska oblast da će ispitati poslovanje tvorničke trgovine i kantine, a pod točkom 6. da će se hrana u kantini prodavati uz iste cijene kao i ranije. Pod točkom 7. radnicima je još jednom bilo

<sup>4</sup> Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (dalje: AIHRPH), politička situacija, 9/663.

<sup>5</sup> AIHRPH, Radnička komora (dalje: RK), 6/1—327, 6è2—755, 807 i 955.

<sup>6</sup> AIHRPH, RK, 6/2—522 i 18/3—522 (2-i dio).

zagarantirano 8-satno radno vrijeme, ali su se u točki 33. i radnici morali obvezati da će raditi »pošteno 8 sati«.

Točka 8. glasi: »Ako se desi neki kvar na postrojenju (cilindar pukne na parnom stroju, glavni remen transmisije i sl.) privremeno će radnici uz iste nadnice biti zaposleni na drugom mjestu. Ako to ne bi bilo moguće, tada će dozvolom inspekcije rada raditi jedno vrijeme prekovremeno« kako bi se nadoknadio posao. Pod točkom 9. rečeno je da djeca ispod 16 godina ne smiju raditi dulje od 48 sati na tjedan. Točka 10. sadrži obavezu tvornice da će za čišćenje tvornice i uređivanje strojeva, koje se obavlja u vremenu izvan osam sati, plaćati 50% dodatka, ali da taj posao može trajati najviše dva sata. Pod točkom 11. istaknuto je da se posebni satovi naplaćuju s najmanje 50% dodatka i da »produženje radnog vremena ima mjesta ako to zaključi tajnim glasanjem većina radnika«. Točka 12. odnosi se na radnike u šumskim manipulacijama i radnike na otvorenom. Oni su svakih osam sati rada dobili jedan sat odmora, a ljeti dva sata, pa je očito da se na te sezonske radnike nije protezala odredba o osamsatnom radnom vremenu. Nedjeljom je rad bio zabranjen (t. 13). Nedjeljom se moglo raditi »samo u izvanrednim slučajevima«, a i tada uz obavještanje Inspekcije rada, s time da će radnici dobiti toliko dana godišnjeg odmora koliko su nedjelja radili. Djeci ispod 18 godina rad nedjeljom bio je zabranjen (t. 14). Inače se radilo svih šest dana u tjednu (t. 15), a radnički blagdan bio je samo Prvi maj (t. 16), te tri državna i tri crkvena blagdana (t. 35).

Ugovorom je bio preciziran i otkazni rok od 14 dana, odnosno za činovnike po odredbama Trgovačkog zakona. U slučaju momentalnog otkaza radnik je dobivao plaću za 14 dana koje nije morao odraditi (t. 17 i 18). Poduzeće je trebalo da vodi registar radnika (t. 19).

Žene nisu smjele biti uposlene dva mjeseca prije i dva mjeseca poslije porođaja (t. 20 i 21), a porodilji se nije smio dati otkaz godinu dana poslije porođaja. Uz to, poduzeće je moralo dozvoliti majkama da doje djecu svaka četiri i po sata zbog čega se nadnica nije smjela smanjivati (t. 22), a u točki 24. određena je obveza poduzeću da ako zapošljava 25 žena s malom djecom mora urediti dječje sklonište i plaćati osoblje koje će se brinuti o djeci. Značajna je odredba u točki 23. Tu se kaže: »Pod ženom smatra se svaka žena udata ili ne i bez obzira na narodnost.«

Točke 25. i 26. odnosile su se na radne uvjete. U točki 25. poduzeće se obvezalo da će radne prostorije držati čistim i da će biti zračne, a strojevi propisno zaštićeni, te da će se urediti ambulanta prema Pravilniku Ministarstva socijalne politike. U točki 27. poduzeće se obvezalo urediti čistu i zračnu kantu u kojoj će se uvijek davati svježa hrana (t. 28).

Stanovi onih radnika koji imaju pravo na stan bit će propisno građeni, snabdjeveni potrebnim predmetima i uredno održavani (t. 29). Pravo na stan imali su, jasno, samo kvalificirani radnici.

Za radnike su bile osobito važne točke 30. i 31. U prvoj se »Priznaju organizacije i njezini povjerenici prema ustavu i Zakonu o zaštiti radnika«, a »ako dođe do nekog spora radnički povjerenici će s upravom objektivno riješiti tu stvar«. Odmah nakon toga navedena je obveza rad-

nika da u slučaju izostanka s posla, zbog svoje bolesti ili bolesti u obitelji, obavijesti o tome svoga pretpostavljenog (t. 33), a u točki 34. stoji »Pretpostavljeni ne smiju psovati niti primati mito«.

Iz toga kolektivnog ugovora vidimo što radnici nisu imali i što su zahtijevali pozivajući se na Zakon o zaštiti radnika, zatim kako se u tvornici eksploatirala ženska i dječja radna snaga i kako Zakon nije bio dovoljan da se radnici zaštite od pretjerane eksploatacije.

Međutim, iako je potpisala kolektivni ugovor, uprava tvornice se nije tako lako predavala niti je bila voljna izvršavati većinu preuzetih obveza. Tako je, usprkos tome što je potpisala da će priznavati radničke povjerenike, ostala uporna pri otkazu radničkom povjereniku Miji Ivančeviću, koji je radio kao bravar i koji je prvo bio otpušten momentalno, a zatim je taj otkaz povučen i dan novi s otkaznim rokom od četrnaest dana. Jednako tako bio je otpušten i radnički povjerenik August Haramina, kočijaš, osumnjičen za pobunu kočijaša.

Spor s Ivančevićem otegao se dulje vremena. Tvornica je uspjela nagovoriti Inspekciju rada da potvrdi taj otkaz i na osnovi toga zatražila od kotarske oblasti deložiranje Ivančevića iz tvorničkog stana. Novak je posredstvom SDRJ zahtijevao od Radničke komore u Zagrebu da hitno zatraži intervenciju Inspekcije rada, ali je ing. Šulentić odgovorio da radi na godišnjem izvještaju i da »[...] nema vremena da posreduje«, jer da je predmet »odstupljen kr. kotarskoj oblasti u Krapini koja će zastupati Inspekciju rada po čl. 15 Zakona o inspekciji rada«. Radnička komora osudila je taj postupak Inspekcije rada, pozivajući se na § 119 Zakona o zaštiti radnika u kojem je rečeno da »poslodavci ne smeju otpustiti niti progoniti radničke poverenike zbog pravilnog vršenja njihove dužnosti«. U više navrata Vladimir Pfeifer i Bogdan Krekić iz Radničke komore upozoravaju Inspekciju rada da je Ivančeviću otkazano naprosto zato što je izabran za radničkog povjerenika. Ivančević je bio pravovrijano izabrani radnički povjerenik, potvrđen od Pintarića koji je vidirao kolektivni ugovor od 28. II 1923. Ukazano je na to da je odluka Inspekcije rada o otkazu Ivančeviću od 19. III 1923. dostavljena samo jednostrano Kotarskoj oblasti u Krapini koja je na temelju toga odredila deložaciju u roku od 24 sata. Ivančević nije dobio nikakvu odluku Inspekcije pa se nije mogao žaliti Ministarstvu socijalne politike, iako Zakon o inspekciji rada u čl. 22 određuje mogućnost žalbe. Radnička komora je Ivančevićev slučaj prikazala i Odjeljenju socijalne politike pokrajinske uprave u Zagrebu, osuđujući postupak Inspekcije rada kao »savršeno protivzakonit«, te da odluka »nosi sve biljegove pristranosti u korist poslodavca.«<sup>7</sup>

U međuvremenu se u tvornici dogodio nesretan slučaj koji je jako uznemirio sve radništvo. Naime, u pilani je pukao remen na cirkularu i zahvatio jednog radnika udarajući njime u zid dok ga nije potpuno smrskao. Radništvo se sjetilo da je tehnički pregled tvornice obavio Ivan Pin-

<sup>7</sup> AIHRPH, RK, 6/2—769, 831, 978 i 996, te 623—1112 i 1658. Prijava je Radničke komore kod Pokrajinske uprave zaprimljena u predmetu 91.623/III-3-1922 i 15754/II 331-1923. Tu je rečeno da je Pintarić čak »uživao gostoprimstvo poslodavca, a to Zakon o inspekciji rada izričito zabranjuje«.

tarić kao činovnik Inspekcije rada a ne inženjer, te da je djelomična krivnja za taj smrtni slučaj i na Inspekciji rada.<sup>8</sup> Radnička komora u Zagrebu mislila je da će taj slučaj promijeniti ponašanje Inspekcije rada te je na početku svibnja 1923. zatražila od Ministarstva socijalne politike »da se ovom predmetu posveti više pažnje«, predviđajući neželjene posljedice u ponašanju radnika, koji su zatražili da im se isplati odšteta za dva prekovremena sata koja su radili od 14. VI 1922, kada je Zakon o zaštiti radnika stupio na snagu, pa do 17. II 1923.<sup>9</sup>

Međutim, svi naponi Radničke komore razbijali su se o čvrste veze Inspekcije rada s kotarskim vlastima u Krapini i poslodavcem. Radnicima nije preostalo ništa drugo nego da 7. VI 1923. provedu dopunske izbore za radničke povjerenike i umjesto otpuštenih radničkih povjerenika izaberu nove povjerenike, Antuna Mišanskog i Franju Podgajskog.<sup>10</sup>

Uprava tvornice ubrzo je shvatila korisnost sprege s vlastima, te i dalje ne poštuje Zakon o zaštiti radnika a ni kolektivni ugovor koji je potpisala, nego pojačava svoje pritiske izgovarajući se privrednim teškoćama i otežanim plasmanom roba. U svojoj bezobzirnosti uprava je tvornice išla čak tako daleko da je bivšega šumskog radnika Lavoslava Frankola optužila nešto kasnije kao »otštetno odgovornog za štetne posljedice štrajka«. Opći radnički savez je potkraj 1927. zamolio Radničku komoru u Zagrebu da zaštiti toga radnika »jer se tu radi o jednom neobičnom pravnom sporu« u kojemu Frankol može stradati »kao ni jedno živo biće što je u ovoj zemlji stradalo«. Radnička komora obećala je da će učiniti sve kako se taj unikum pravničkog shvaćanje prema borbi radništva ne bi ukorijenio i održao.<sup>11</sup>

Budući da u fondu Radničke komore u Zagrebu više nema dokumenata koji se odnose na klasne sukobe ili biranje radničkih povjerenika u toj tvornici, očito je da je radništvo već 1924. godine, kada stabilizacija novca naglo pogoršava prilike u drvenoj industriji, napustilo rezignirano svaki otpor klasnoj eksploataciji i priznalo apsolutnu svemoć poslodavca. No to je bio samo početak brzog kraja.

U krizi kredita 1924. i 1925. pokazala se sva nesolidnost poslovanja Krapinske tvornice pokućstva i parne pilane d.d. U 1925. tvornica je u Žutniti izgorjela, a radništvo je govorilo da su je zapalili upravitelji kako bi dobili osigurninu od 10,000.000 dinara. One zgrade koje su preostale nakon požara prodane su Hrvatskoj eskomptnoj banci u Zagrebu za devet milijuna dinara, a strojevi su rasprodani na komad.<sup>12</sup>

Likvidacioni postupak završen je faktički tek za vrijeme drugoga svjetskog rata, ali je jasno da su poslije 1925. dionice toga poduzeća bile bezvrijedne, a čitava glavnica fiktivna.

<sup>8</sup> AIHRPH, RK, 6/3—1529.

<sup>9</sup> AIHRPH, RK, 6/3—1658. Dopis su potpisali V. Pfeifer i B. Krekić. Isto 6/4—2126.

<sup>10</sup> AIHRPH, RK, 6/4—2269.

<sup>11</sup> AIHRPH, RK, 83/4—9973.

<sup>12</sup> A. Kozina, n. dj., 190;  *Narodno jedinstvo*, 13. V, 8. VII i 9. IX 1926.

## 3.

Krapinska tvornica pokućstva i parna pilana d.d. najbolji je primjer poslovanja jugoslavenskih dioničkih poduzeća prvih godina poslije prvoga svjetskog rata. U igri velekapitala platili su ceh građani Krapine i Varaždina koji su kupovali dionice te tvornice što ih im je preporučivala domaća banka, te su mislili da su u vrijeme svakodnevnog obezvređivanja novca povoljno uložili svoj kapital. Oni su i najviše stradali, pogotovo ako su sav svoj kapital uložili u tu jednu tvornicu. Od 1923. poduzeće nije objavljivalo bilancu ni isplaćivalo dividende. Banka koja je provela upis dionica preselila se u Zagreb, stopila s drugom bankom, a zatim nestala. Tako se dioničari nisu imali kome žaliti niti koga tužiti.

Krapinska tvornica pokućstva i parna pilana d.d. tipični je proizvod poslijeratne konjunktore, kad su spretni bankarci u privatnim lokalnim bankama i advokati »lovili u mutnom« i izmanipulirali posjednike malih kapitala na području Hrvatskog zagorja pomoću dionica, a radništvo Krapine i njegove okoline pomoću niskih zarada i velike eksploatacije. Krapinska tvornica pokućstva i parna pilana d.d. nestala je nečujno i jednako tako brzo kako je nastala. Na sreću po Krapinu, na njenom zgaristu nikla je nova velika tvornica tekstila koja je po broju radne snage ubrzo premašila svoju prethodnicu, olakšavajući time položaj stanovništvu toga kraja, željnom rada i zarade, a koja uspješno posluje i danas.